

**BUYUK GEOGRAFIK KASHFIYOTLARNING GLOBAL
TARIXGA TA'SIRI****Karimova Dilafruz ¹**¹ *Andijon Ichki Ishlar akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 29.05.2025**Revised: 30.05.2025**Accepted: 31.05.2025***KALIT SO'ZLAR:**

*buyuk geografik
kashfiyotlar, yangi dunyo,
mustamlakachilik, global
savdo tizimi, kapitalizmning
shakllanishi.*

Ushbu maqolada XV–XVII asrlarda yuz bergan Buyuk geografik kashfiyotlarning jahon tarixidagi tub burilishlarga sabab bo'lgan omillari va ularning uzoq muddatli ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy oqibatlari tahlil qilinadi. Portugaliyaliklar va ispanlarning yangi dengiz yo'llarini ochishi, Amerika qit'asining kashf etilishi va Osiyoga bo'lgan savdo yo'llarining o'zgarishi Yevropa davlatlarining global ustunligini ta'minlagan muhim bosqich bo'ldi. Shuningdek, maqolada bu jarayonlar mustamlakachilik, transatlantik qullar savdosi, kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi va ilm-fan taraqqiyotiga ta'siri tarixiy-falsafiy asosda yoritiladi. Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida dunyo "birlashgan" tarixiy makonga aylana boshladi va bu holat zamonaviy global jarayonlarning shakllanishiga zamin yaratdi.

KIRISH. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida boshlangan Buyuk geografik kashfiyotlar insoniyat tarixida tub burilish yasadi. Dengiz yo'llari orqali yangi qit'alar, orollar va savdo marshrutlarining ochilishi dunyoning geosiyosiy va iqtisodiy xaritasini qayta shakllantirdi. Portugaliyaliklar, ispanlar, inglizlar, frantsuzlar va gollandlar tomonidan amalga oshirilgan bu kashfiyotlar natijasida Yevropa davlatlari global iqtisodiy va siyosiy sahnada yetakchi o'ringa chiqdi. Mazkur jarayonlar nafaqat savdo va iqtisodiy munosabatlarga, balki ilm-fan, din, madaniyat va demografik tarkibga ham ulkan ta'sir ko'rsatdi. Bu davr tarixchilari tomonidan "ilk globalizatsiya bosqichi" deb ham e'tirof etiladi (Flynn & Giráldez, 2002).

1. Geosiyosiy oqibatlar

Buyuk geografik kashfiyotlar Yevropa davlatlarining siyosiy kuch muvozanatini o'zgartirdi. Ispaniya va Portugaliya dastlabki bosqichda Atlantika ustuvorligiga erishgan bo'lsa, XVII asrda ularning o'rnini Angliya va Gollandiya egalladi. 1494-yildagi Tordesillas shartnomasi orqali Ispaniya va Portugaliya o'zaro mustamlaka hududlarini bo'lib oldilar (Scammell, 1981). Bu jarayon mustamlakachilik davrining boshlanishiga zamin yaratdi.

2. Iqtisodiy ta'sir

Yangi dunyolardan Yevropaga oqib kelgan oltin-kumush va boshqa boyliklar Yevropa iqtisodiyotining kapitalistik shakllanishini jadallashtirdi. Transatlantik savdo tizimi shakllanib, bu o'zaro bog'liq bozor iqtisodiyotining asosiga aylandi (Pomeranz, 2000). Ayniqsa, shakar, paxta, tamaki kabi plantatsiya mahsulotlari va qullar mehnatiga asoslangan ishlab chiqarish modeli global savdoning asosiy elementiga aylandi.

3. Demografik va madaniy oqibatlar

Buyuk geografik kashfiyotlar natijasida Yangi Dunyoga — xususan, Amerika, Afrika va Osiyoning ayrim hududlariga Yevropaliklar tomonidan olib borilgan ekspansiyalar mahalliy aholining fojiali taqdiriga sabab bo'ldi. Eng avvalo, Amerikaning tub aholisi (indeylar) Yevropalik mustamlakachilar bilan to'qnash kelgan ilk asrlarda ommaviy qirg'in, ekspluatatsiya va demografik halokatni boshdan kechirdilar. Jarrett Diamond o'zining "Guns, Germs, and Steel" (1997) asarida bu holatni keng tahlil qilib, Yevropaliklar bilan birga olib kelingan yuqumli kasalliklar — chechak, gripp, qizamiq kabi epidemiyalar mahalliy aholi uchun halokatli omil bo'lganini ta'kidlaydi. Mahalliy aholining bu kasalliklarga qarshi immuniteti yo'qligi millionlab insonlarning qisqa muddat ichida halok bo'lishiga olib kelgan.

Bundan tashqari, Yevropaliklar olib kirgan zo'ravonlik siyosati, harbiy bosqinchilik va majburiy mehnat tizimi (enkomyenda tizimi) mahalliy ijtimoiy tuzilmalarni butunlay izdan chiqardi. Ayniqsa, ispan va portugaliyaliklar tomonidan Lotin Amerikasi hududida amalga oshirilgan oltin va kumush qazib olish ishlari tub aholining majburiy ekspluatatsiyasiga asoslandi (Mann, 2005).

Shu bilan birga, madaniy imperializm jarayoni ham boshlanib ketdi. Nasroniylik dinining majburan singdirilishi, missionerlik harakati orqali mahalliy e'tiqodlar va diniy marosimlarning yo'q qilinishi, Yevropa til va ta'lim tizimlarining ustuvorligi madaniy asimilyatsiyaning kuchayishiga olib keldi. Ko'plab mahalliy xalqlar o'z an'analaridan, tili va yozuvlaridan mahrum bo'ldi, ularning qadimiy madaniy merosi esa "vahshiylik", "jaholat" sifatida baholandi (Said, 1978).

Bunday jarayonlar o'z mohiyatiga ko'ra madaniy imperializm deb nomlanadi — bu ma'lum bir jamiyat yoki sivilizatsiyaning o'z madaniyatini boshqa xalqlar ustidan ustun qo'yib, ularni tobelashtirish va o'z qadriyatlariga bo'ysundirish siyosatidir. Madaniy imperializm mustamlakachilik siyosatining “yumshoq kuch” (soft power) shakli bo'lib, u orqali nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy va axborot ustuvorligi ham ta'minlangan (Tomlinson, 1991).

Bu holatlarning zamonaviy natijalari bugungi kun global madaniyatida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Ko'plab post-kolonyal jamiyatlar o'z milliy identifikatsiyasini tiklash yo'lida madaniy mustaqillik harakatlarini davom ettirmoqda.

4. Ilmiy-falsafiy tafakkurga ta'siri

Geografik kashfiyotlar Yevropa tafakkurida yangicha dunyoqarash va ilmiy izlanishlarga turtki bo'ldi. Kartografiya, astronomiya, navigatsiya, botanika va zoologiya kabi fanlar jadal rivojlandi (Boorstin, 1983). Bundan tashqari, bu jarayonlar insoniyatda yagona global tarixiy fazoni anglashga yo'l ochdi.

Buyuk geografik kashfiyotlar insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan, global o'zgarishlarga sabab bo'lgan muhim davr hisoblanadi. XV–XVII asrlarda yuz bergan bu jarayonlar natijasida dunyoning ilgari noma'lum hududlari kashf qilinib, Yevropa davlatlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy ustunligi ta'minlandi. Ular jahon tarixida ilk bor haqiqiy global savdo tizimi, transatlantik qullar savdosi va mustamlakachilik asoslarini shakllantirdi.

Shuningdek, bu davr tafakkurda yangi dunyoqarash va ilmiy-texnik taraqqiyotga yo'l ochdi. Biroq, bu kashfiyotlarning salbiy oqibatlari ham kam bo'lmagan: tub aholi madaniyatining yo'qolishi, ekspluatatsiya, ijtimoiy tengsizlik va irqiy zulm shakllarining shakllanishi zamonaviy global muammolarga asos bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, Buyuk geografik kashfiyotlar jahon tarixida bir vaqtning o'zida ham taraqqiyotning, ham zulm va zo'ravonlikning boshlanish nuqtasidir. Ushbu murakkab jarayonlarni har tomonlama tahlil qilish, zamonaviy global tarixni to'g'ri tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Diamond, J. (1997). Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. W.W. Norton & Company.
2. Mann, C. C. (2005). 1491: New Revelations of the Americas Before Columbus. Alfred A. Knopf.

3. Said, E. W. (1978). Orientalism. Pantheon Books.
4. Tomlinson, J. (1991). Cultural Imperialism: A Critical Introduction. Johns Hopkins University Press.
5. Shavkatovna, T. M. (2024). ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR, 1(3), 28-31.
6. Shavkatovna, T. M. (2024). INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(3), 337-340.
7. LI, T., MN, A., & Shavkatovna, T. M. (2025). NUTQ BUZILISHLARINING KOMPLEKS KORREKSIYASI: LOGOPED VA OTA-ONANING HAMKORLIGI. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 66-69.
8. LI, T., MN, A., & Shavkatovna, T. M. (2025). NUTQ BUZILISHLARINING KOMPLEKS KORREKSIYASI: LOGOPED VA OTA-ONANING HAMKORLIGI. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 66-69.
9. Nasrullayev, E. (2021). ISTIQLOL DAVRI DRAMATURGIYASIDA NAVOIY TALQINI. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar, (Архив№ 1).
10. Файзиллаева, С., & Тахирова, М. А. (2025, April). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ НАРЕЧИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА. In CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY (Vol. 1, No. 1, pp. 237-240).
11. Яценко, В., & Тахирова, М. А. (2025, April). ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ЭЛЛИПТИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ. In CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY (Vol. 1, No. 1, pp. 67-68).